

Asztalról a sírba?

Az állatáldozatok kérdése a kislelki avar temetőkben

Az avar kori temetőkben, a kora avar kortól kezdve általánosan ismert jelenség az állati maradványok jelenléte a sírokban. Ez a pogány temetkezési szokás a kutatásban általánosan állatáldozatként, vagy ételmellékletként jelent meg, holott értelmezésük a mai napig bizonytalan. A Kislelki területén ismereteim szerint még nem folyt olyan kutatás, mely ezzel a problémakörrel foglalkozott volna, ezért pályamunkámban a sírokban megjelenő állati maradványok értelmezési lehetőségeit kutatom az avar kori vallásban és a temetkezésekben megjelenő mintázatokon keresztül Bágyog-Gyűrhegy¹, valamint Táp-Borbapuszta avar kori temetőin keresztül.

A két temető a Kislelki nagytájon, Győr-Moson-Sopron megyében helyezkedik el, mintegy 36 km-re egymástól. (1. kép) Bágyog-Gyűrhegyen 1925-1927 között Lovas Elemér egy mentőásatás során 26 sír tárt fel, megmentve ezeket a területen 1900-as évek óta folyó homokbányászat általi pusztulástól.² A közép és késő avar kori temetkezések mellett egy kora avar kori sír látott napvilágot: a régészeti kutatásban vitát indító 2. sír³, amelyről Tomka Péter készített új feldolgozást 2012-ben⁴, cáfolva Lovas Elemér elméletét.⁵ Ezen a síron felül ismert még, egy, a temető kora avar korban való indulását bizonyító, a 7. század első harmadára datálható gúlacsüngős fülbevaló is, melynek lelőköörülményei ismeretlenek, magángyűjteményben található jelenleg is.⁶ A lelőhelyen 1950-ben újabb 80 sírt tárt fel László Gyula, Csallány Dezső, Szőke Béla, valamint Lipták Pál. (2. kép) Az ekkor előkerült 80 sír régészeti leletei alapján, a temető közép-késő avar korra datálható. A lelőhely a mai napig teljesen feltárva, csupán 106 sír ismert a becsülhetően 800 síros temetőből⁷. A két feltáráson előkerült régészeti leletanyag alapján, a temető a 7. század első harmadától a 8. század végéig - 9. század elejéig lehetett használatban.

¹ A dolgozatomban az 1950-es bágyog-gyűrhegyi feltárás adataira hagyatkozom csupán, hiszen Lovas Elemér ásatásáról nem ismert olyan pontos dokumentáció, melyet alkalmazni lehetne jelen dolgozat elkészítése során.

² LOVAS 1929, 248.

³ LOVAS 1929, 248-255.

⁴ TOMKA 2012, 501-519; LOVAS 1929.

⁵ LOVAS 1929, 248-258.

⁶ A fülbevalót László Gyula, 1950-es években folyó kutatása során lelte fel, elemzésével Balogh Csilla foglalkozott BALOGH 2014, 91-157.

⁷ A temető 3 „szelvénye” ismert. Az 1950-es feltáráson a temető kiterjedését kutatták.

Táp-Borbapuszta temetőjét 1965-1987 között tárták fel, egyhónapos szezonokban, Tomka Péter vezetésével. Összesen 446 sír került elő, valamint 11, már elpusztult sírról maradt fenn információ. (3. kép) Az eddig ismert leletanyag alapján a 7. század harmadik harmadától a 8. század végéig- 9. század elejéig temetkezettek ide.⁸ Habár a temető teljes körű feldolgozása jelenleg is folyik, számos publikációban jelenik meg a lelőhely, főként a temetkezési szokások vizsgálatával kapcsolatban.⁹

Az avarok hitvilága

Az avarok vallási életét a samanizmus, valamint az égisten kultusza határozhatta meg. A samanizmus egy összefoglaló elnevezése azoknak a vallási rendszereknek, melyekben a tér különböző szféráit- ég, föld, túlvilág-, az embereket és a szellemvilágot, az erre a szerepre már születésük során, szellemek által kiválasztott egyének, a sámánok, kötik össze, révületben.¹⁰ A sámán szerepe sokrétű, kapcsolatot tart a szellemvilággal, jósol, gyógyít.¹¹

Ezt a feltételezést bizonyítja több írott forrás is, például a 10. században szerkesztett Szuda-lexikonban megjelenik az időjárás varázslás, amely a Belső-Ázsiai nomádok körében ismert. Ezt az avarok a bizánciakkal szemben alkalmazták, záporokat és sötétséget küldve rájuk.¹² Ezen felül fennmaradt egy eskü szövege is, melyet Sirmium ostroma előtt Baján kagán kivont karddal a kezében ismertetett Singidunum lakosainak: „*avar szokás szerint megesküdt: átkot mondott saját magára és az avar népre, ha a rómaiak ellen mesterkedve tervezné a Száva- híd építését. Kardtól vesszen el akkor maga és az avarok egész törzse, a magasságos s az égben lakó isten küldjön le tüzet rájuk, körös-körül a hegyek és az erdők zuhanjanak rájuk és a Száva folyó fölējük áradva borítsa el őket.*”¹³ A forrásrészletben említett *égben lakó isten* feltételezhetően az altáji türköknél ismert *Tengrivel* hasonlítható össze.¹⁴ Az avarok vallása Eugariusz hagiografikus munkájában, a *Vita Pancratii*-ban is megjelenik, az áldozati szertartásokra következtethetünk a leírásból: „*Mi avar népség vagyunk, mindenféle csúszómászók és*

⁸ TOMKA 2008, 166.

⁹ Megköszönöm Tomka Péternek, hogy a dolgozatban felhasználhattam a Táp-borbapuszta temető publikálatlan adatait.

¹⁰ CSIKY 2016, 152; ELIADE 2001, 19-27; PRICE 2004, 3-4,6; HOPPÁL, 1994,10.

¹¹ CSIKY 2016, 152; ELIADE 2001, 19-27; HOPPÁL 1994, 16-24.

¹² CSIKY 2016, 156; *SUIDAS* 2, 112.

¹³ Menander Protektor EL p.471, 25-476, 25 (magyar fordítás: Szádeczky-Kardoss 1998, 74-75) POHL 2002, 200-220.

¹⁴ ROUX 1956, 197-230.

négylábuak hasonmásait tiszteljük istenekként. Mindezekkel együtt a tűznek, a víznek és kardjainknak mutatunk be áldozatot.”¹⁵

A forrás által említett rituálé Theophülaktosz Szimokattész munkájában is megjelenik, melyben a 7.századi altáji türkök vallási szokásait jegyezte le. A türk kagán Maurikiosz császárhoz írt levelét idézi: „*A türkök egészen rendkívüli módon tisztelik a tüzet, a levegőt és a vizet, dicsőítik a földet; de ők csak azt imádják és vallják istenüknek, aki az eget és a földet teremtetten. Neki lovakat, szarvasmarhát és juhokat áldoznak.*”¹⁶ Az idézett forrásrészletben a tűz tisztelete, az áldozás szokása is megjelenik, mely alapján elmondható, hogy az avarok és altáji türkök vallása bizonyos aspektusaiban megegyezett.

A samanista vallás tárgyi emlékei eddig ismeretlenek a régészet számára- nem maradt fenn szentély, templom, oltár, vagy a sámán varázsláshoz használt eszközei sem. Kivételt képezhet ez alól a László Gyula által samanista szimbólumként azonosított homokrévi/mokrini temető 8. sírjában talált szarvasagancsból készült csonttégely.¹⁷ (4.kép) Míg a díszítéseként bekarcolt kilencágú fa a világfát szimbolizálhatja, a dombok pedig világhegyként azonosíthatók, az állatok meghatározására nem született megfelelő értelmezés.¹⁸ Az öcsöd-büdöshalmi avar temető 37. sírjában talált szarvra emlékeztető nyúlványokkal ellátott, vasból és fából készült korona-sámánkoronaként való meghatározása nem elfogadott, valamint az elhunyt sámán voltára sincs bizonyíték, a sámántemetkezések tehát ismeretlenek a régészet számára.¹⁹ Az avarok vallásának nyomait mégis a temetkezésekben lehet megfogni leginkább, hiszen ehhez köthető a temetkezési szokások kialakulása, a sírok tájolása, mélysége, formája, valamint akár a sírok temetés utáni felnyitása vagy bolygatása is. A vallás ezen felül befolyásolja a mellékletadási szokásokat, amelynek részét képezi az étel és italmelléklet adásának hagyománya. Ezek a mellékletek túlvilági útravalóként szolgáló áldozatok, amelyet az elhunyt a hozzátartozóitól kaphatott, hogy hasznát vehesse „új életében”.²⁰

¹⁵ Euagrius, Vita Pancratii 90; Szádeczky-Kardoss 1998, 74-75.

¹⁶ Theophyl. Sim. VII 8, 14–15.), VÖRÖS 2017, 102; WHITBY 1986, 191.

¹⁷ CSIKY 2016, 156; RANISLAVJEV 2007, 14-15, T.IV-V, T.XXXVI/1, T.XXXVIII.

¹⁸ CSIKY 2016, 153; LÁSZLÓ 1946, 82.

¹⁹ CSIKY 2016, 157; MADARAS 1999, 32-35.

²⁰ PEARSON 1999, 10.

Áldozat vagy adomány?

A népvándorlás kori kutatás a sírokba helyezett állatcsontokat, legyenek azok akár teljes, akár részleges vázak, vagy ételként szolgáló maradványok, minden esetben áldozatként kezeli.

Az áldozat nem más, mint a „*kultusz egyik legjelentősebb cselekménye, valamely istenségnek, természetfeletti lénynek, elhunyt ősöknek, halottaknak, természetfeletti erőnek felajánlott adomány.*” Szinte minden vallási rendszerben felismerhető az áldozat jelensége, éppúgy a kezdetleges kultúrákban, ahogy a fejlettekben. Az ember azért mutatott be áldozatot, hogy a bizonytalanságot, a meg nem értett erőt a saját javára fordítsa, hogy befolyásolja természetfelettit, vagyis kényszerítse azt az ajándékának a viszonzására. Az áldozatról, az áldozó lemond, hogy önzetlenül hite tárgyának ajánlja, ami a felajánlott tárgy, állat...stb. megsemmisítésével történik. Így „*az áldozat lehet véres vagy vértelen, lehetnek termények, emberek által készített ételek, tárgyak, füst (tömjénezés), de áldozatnak számíthat az önsanyargatás vagy öncsonkítás, a haj levágása, a nemi élettől vagy ételtől-italtól való megtartóztatás is.*”²¹

Áldozatnak tekinthetünk tehát mindent, amit a felajánlás szándéka vezérel, mellyel „kényszerítjük” a természetfeletti erőket, hogy célunknak megfelelően cselekedjenek. Az áldozat lehet ezen erőké, hogy az elhunyt számára biztosítva legyen a biztonságos és megfelelő hely a túlvilágon, valamint lehet az elhunyt személyé, segítségként, hogy túlvilágba tartó útján se éhezzen. Az áldozat a legtöbb esetben a halotti tor részeként kerül a sírba, amely a temetési szertartás részeként áldozási rítussá is válik.²²

A halotti tor „*az ősök tiszteletére rendezett szertartásos áldozati lakomák maradványa, amelyek a lélekhit és az ezzel összefüggő őskultusz és halottkultusz alapján fejlődhettek ki. Ez a képzetvilág meghatározta az élők viszonyát a halottakhoz, akiknek haragját igyekeztek megelőzni, jóindulatát pedig biztosítani.*”²³

Gyakran megfigyelhető jelenség, mely az egész avar koron átível, hogy az állatok nem csak ételmellékletként kerülnek a sírba, hanem teljes vagy részleges áldozatként is. Áldozati állatok eddig még nem kerültek elő más kontextusból (házból, munka-, vagy áldozati gödörből) csak temetőkből. Ebben az esetben áldozati állatnak azokat a maradványokat tekinthetjük, amelyeket

²¹ Dömötör Tekla. Áldozat. in: Magyar Néprajzi Lexikon <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-143.html> 2022.09.27

²² TÓTH 2012, 537-538.

²³ Károly S. László: Halotti tor. in: Magyar Néprajzi Lexikon <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1025.html> 2022.09.27.

az elhunytal azonos sírgödörben helyezték el – vagy amennyiben külön sírgödörbe temették – a leletek vagy kontextus alapján megállapítható, hogy az állatot kapcsolat fűzte az elhunyt személyhez.²⁴ Két fajtáját különböztethetjük meg - az áldozat lehet véres vagy vértelen. Az első kategóriába tartozik a szokás, mikor az állatot a temetési szertartás és sírba helyezés céljából ölik le, míg a másodikba az étel-, ital-, vagy füstáldozatok sorolhatók. A véres áldozat jelenthet teljes, vagy részleges állatot is, utóbbi esetében felmerül az ételmellékletként való sírba helyezés lehetősége is. A magyarázat a részlegesen eltemetett állatoknál még nem tisztázott-elképzelhető, hogy a halotti tor részét képezték, bizonyos részeit a résztvevők elfogyasztották, a „maradékot” (általában az állatbőrben hagyott hosszúcsontokat és koponyát) pedig a sírba helyezték. Bartosiewicz László az állatbőrös temetkezésekkel kapcsolatban kifejtette, hogy egyes területeken a bőrben hagyott csontok ételkülönlegességnek, ínycsínégnek számítanak.²⁵ Ezen felül felmerül a szimbolikus jelentéstartalma is, ahol bizonyos attribútumok kiemelése a cél az erre jellemző testrészrel (koponya, fog, lábszárcsont)²⁶, valamint a hitvilág jelentősége is, a jóslásra használt juh lapockacsontokkal²⁷, továbbá a juh fartő esetében is.²⁸

Az avar kori temetkezések esetében azonban ennek a speciális rítusnak nem bizonyított az interpretációja, nem ismert, hogy a rituálé fő cselekményéről van-e szó, vagy a fellelt csontok csupán ennek maradványai és a rítust máshol végezték el. Az angolszász kutatás ezt a hiányt kikerülendő a strukturált depozitum fogalmát alkalmazza, amely: *„Alapvetően olyan régészeti kontextusokat jelöl, amelyeknél a szemét nem véletlenszerűen kerül elhelyezésre, hanem átgondolt emberi cselekvés eredményeképpen, és ezáltal szociálisan aktívvá válik. A depozíció jelentéssel teli aktus. Nem lehet kizárni az áldozatot, mint értelmezést, de szem előtt kell tartani, hogy az áldozat egy olyan vallási rendszer része, ahol egy metafizikus erő közbenjárását kéri az áldozat finanszírozója, de a vallásosság alapformáinál a természetre való közvetlen hatás igénye az uralkodó, így nem ismeri ezt a rítus típust. A deponált állatok nem csak áldozatnak, hanem a rituálé szimbolikus nyelvezete eszközeként is értelmezhetők.”* Ez a semleges fogalom a feltárt jelenség pontosabb megértését, értelmezését szorgalmazza.²⁹

Jelen esetben tehát érdekesebb lenne a strukturált depozitum, valamint az egyértelmű ételmellékletek esetében az adomány kifejezést használni az áldozat helyett, hiszen ez utóbbi

²⁴ TÓTH 2012, 531.

²⁵ BARTOSIEWICZ 2006, 66, TÓTH 2012, 533.

²⁶ TÓTH 2012, 529-533.

²⁷ BIRTALAN 2012, 445-472.

²⁸ GULYÁS 2022, 297-308.

²⁹ Strukturált depozitum: a fogalom magyar fordítása Dr. Kalla Gábor 2015. októberében megrendezésre került IX. ΜΩΜΟΣ konferencia felhívásában szerepelt. INSOLL 2011, 151-165.

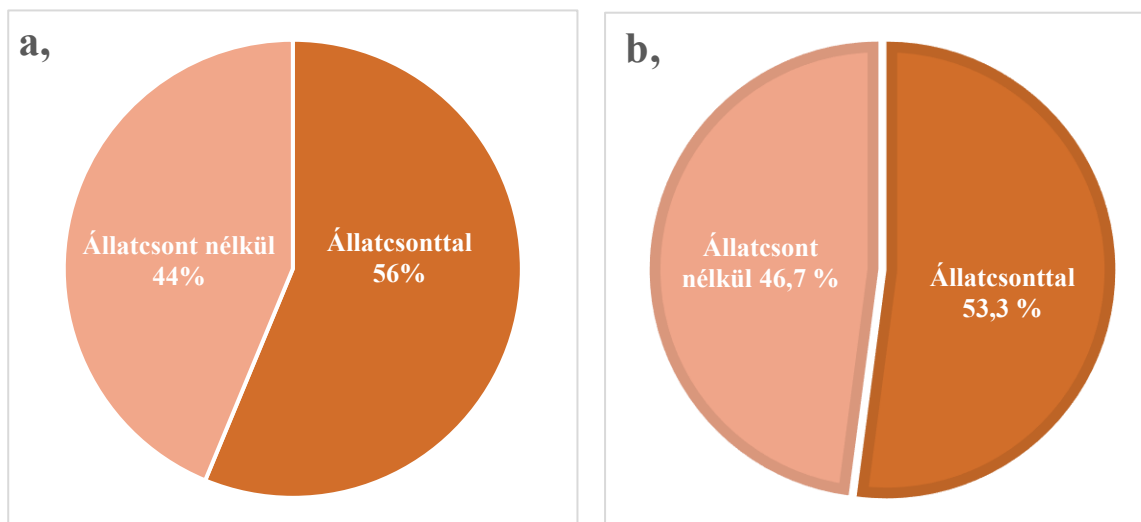
esetben nem kényszerítik a természetfeletti erőt közbenjárásra. Az adomány szólhat a metafizikus erőnek és az elhunytnak is, azonban a cselekvésért cserébe nem várnak el semmit. Amennyiben áldozatnak tekintenénk ezt a jelenséget, nem ismernénk annak célját, hogy mit várnak el viszonzásként az említett metafizikus világtól, így a cselekmény „értelmét vesztené”. Ezt figyelembe véve ételadománynak tekinthetők azok a részleges állati maradványok, amelyet akár a halotti tor részeként, akár a halottnak járó utolsó vacsoraként, vagy a szellemek jóindulatának elnyerésére helyeztek az elhunyt mellé fatálban vagy kerámiaedényben. Erre általában az állatok egyes testrészeinek jelenléte utal, mint például egy marhacsigolya, vagy juh lábszár.

A bágyog-gyűrhegyi temető esetében ételadományként kezeltem azokat az eseteket, ahol a kerámiaedényben vagy annak környékén voltak állati maradványok. Külön kategorizáltam, de szintén adományként kezeltem azokat a helyzeteket is, ahol kerámiaedény és állatcsont is volt az elhunyt mellé helyezve, azonban a sírnak különböző részein feküdtek, ahogyan a csak kerámiaedény melléklettel rendelkező temetkezéseket is. A részleges, összefüggő állati vázakat legtöbb esetben strukturált depozitumként értelmeztem.

A lelőhelyek számokban

Bágyog-Gyűrhegyen 27 férfisírból 16-ban, 23 női sírből 12-ben és a 30 ismeretlen nemű egyén sírjából (kiknek többsége Inf.I - Juv. kategóriába sorolható), 17-ben volt állatcsont.³⁰ Ez azt jelenti, hogy a 80 feltárt sír kicsit több mint a felében, pontosan 56%-ban találtak állatcsontot. Táp – Borbapuszta temető esetében a 457 sírből 238-ból került elő állati maradvány, s ez a sírok 53,3%-át jelenti.

³⁰ Az állatcsontból készült eszközöket itt nem vettem figyelembe, hiszen más funkcióval rendelkeznek, melyek nem kapcsolódnak az áldozás témaköréhez.

1. ábra Sírokból előkerült állati maradványok aránya a (a,) Bágyog-Gyűrhegy és (b,) Táp-Borbapuszta temetőiben

Állatsontok elhelyezésének formái Bágyog-Gyűrhegyen:³¹

1. szórványként

Ebbe a kategóriába azok a csontok kerültek, melyeket nem (feltétlenül) lehet strukturált depozitumnak tekinteni és eredeti szerepük kérdéses. Ilyenek a hasított, kalcinált csontok és csonttöredékek, melyek a legtöbb esetben a sír földjéből kerültek elő, vagy a váz mellett/ vázon feküdtek. Lehetnek ezek egy bolygató, vagy egy különleges temetési rítus kellékei is.³²

(1; 3; 15; 23; 33; 34-bolygatott; 47; 49. sírok)³³

2. kerámiaedényből vagy annak környékéről

Azok a csontok kerültek ebbe a kategóriába, ahol nem csak az edényben, de annak környékéről is fellelhető volt az állatsont, hiszen a tafonómiai folyamatok végett, vagy a beszakadó koporsó miatt, az ételadomány sem marad egyben, a csontok szétszóródhatnak. Amennyiben a sír bolygatott, legyen az ember általi vagy állati, a csontok úgyszintén helyzetet változtatnak.

(2; 5; 11; 12; 13.; 15; 16; 17; 22; 23-bolygatott; 24; 28, 40; 51; 52; 61; 62; 66; 68; 72; 77; 79 sírok).

³¹ Egy-egy sír esetében előfordul, hogy több kategóriában is szerepel, hiszen több fajta típus is megjelenik temetkezésében. pl 80.

³² GILCHRIST 2008, 119-159.

³³ Azokat a sírokat, ahol állatsont „kupacok” voltak, de szórvány csontok is előfordultak, nem vettem bele ebbe a csoportba, a tafonómia miatt a csontok vándorolhatnak.

3. *kerámiaedény nélkül és nem állatáldozatként*

A kategóriába azok a csontok tartoznak, amik „kupacban” feküdtek a vázon, vagy váz mellett, láthatóan nem a tafonómiai folyamatok részét képezik, valamint nem strukturált depozitumok. Ezek kerámiaedény nélküli ételadományok, valamint a bolygatásból is adódóan sírba belepusztult állatok maradványai lehetnek.

(20-bolygatott; 21- bolygatott, 31; 35; 41- bolygatott sírok)

4. *kerámiaedénnyel, de a csontok nem a közelében voltak*

Ide sorolható az a fajta temetkezés, ahol a sírban megjelenik a kerámiaedény, az állatcsontok viszont nem annak a környékén helyezkednek el, hanem a sírnak egy teljesen más részén fekszenek, sok esetben a váz két végén. Nem a tafonómia miatt kerültek ilyen távolra az edénytől, szándékos az ilyenfajta sírba helyezési mód.

(14; 38; 39; 50; 53-bolygatott; 56 -bolygatott; 57 bolygatott.; 60.; 66; 73; 80 sírok)

5. *strukturált depozitumként*

Ide tartoznak az egyértelműen állatáldozatként kezelhető teljes vagy részleges, de összefüggő vázak, elkülönítve a testtől, vagy közvetlenül a test mellett megjelenve. Kerámiaedénnyel is és anélkül is előfordulhatnak, az edény nem képezi szerves komponensét a temetkezés ezen részének.

(16; 17; 38.; 57-(lófog)? 60; 72, 80.

6. *kerámiaedény állatcsont nélkül*

A sírban nem volt fellelhető állatcsont, de kerámiaedény igen. Feltételezhetően ital vagy hús nélküli étel (kása, gabona, gyümölcs, zöldség... stb.) lehetett az edényekben, mely szintén adományként funkcionál.

(4.; 7.; 18.; 19.; 25.; 26.; 27.; 36.; 37.; 44.; 59.; 63.; 64.; 65.; 70)

<i>Kerámiaedényből vagy annak környékéről ³⁴:</i>			
<i>Bágyog -Gyűrhegy</i>			
<i>Sír</i>	<i>Kerámia típusa</i>	<i>Nem</i>	<i>Elhelyezkedés</i>
2	kézzel formált, kisméretű enyhén kihajló peremű bögre	Nő	jobb lábnál
5	-	Nő	bal lábnál
11	kézzel formált, kisméretű bögre	Nő	jobb lábnál

³⁴ A 75. sírt kihagytam az elemzésből, hiszen egy gyermek maradványai voltak az edényben.

12	kézzel formált, nagyobb méretű, széles szájú edény	Férfi	bal lábnál
13	kézzel formált, kihajló peremű kisebb méretű edény	Nő	bal lábnál
15	kézzel formált, nagyobb testű-, összehúzott szájú	Férfi	bal lábnál
	kisebb méretű edény- bögre		jobb combcsont felett
16	kézzel formált, széles testű, összehúzott nyakú,	Nő	jobb lábnál
17	széles, öblös, kézzel formált	Nő	jobb lábnál
22	szürke, kihajló peremű, kézzel formált	Férfi	jobb láb
23	kézzel formált, tölcséres peremű	Nő	jobb láb helye előtt
24	kézzel formált, durva, nehéz	Férfi	jobb alszáron kívül
28	kézzel formált, szürke, öblös	Nő	jobb lábnál
40	korongolt, kihajló, egyenesre vágott és osztott peremszélel	Nő	jobb térd mellett kívül
51	erősen behúzott nyakú, tölcséresen kihajló keskeny peremű kézzel formált magas edény	Nő	jobb lábnál
52	-	Férfi	jobb lábnál
61	kézzel formált pohár	csecsemő	jobb lábnál
62	magas szűk tojásdad forma, keskeny, alig hajló peremmel	-	bal láb
66	kézzel formált, töredékes, alig behúzott nyakon rövid egyszerű kifelé ívelő perem, szélén egészen finom körömnymunkások	Férfi	bokák között
68	kézzel formált, alakja hengerded, kissé behúzott nyakkal és alacsony, kifelé ívelő keskeny peremmel. testén függőleges bekarcolások	Nő	jobb lábnál

72	korongolt edényke, behúzott nyakú, kihajló peremű edény, a peremszélen sekély ferde bevagdosás, vállán két sorban körbefutó rövid ferde bevágások, hasán hullámvonal köteg, alatta két vonalköteg	Férfi	jobb lábnál
77	kézzel formált, öblös, erős vállal, behúzott nyakkal, kihajló peremmel, kétfelé álló ferde körömbenyomásokkal tagolt peremszélel. Testén szabálytalan kör alakban körömnnyomok. Fenekén a négyzetes alátétlap nyoma	Férfi	jobb lábnál
79	kézzel formált kis edényke behúzott nyakkal és felálló rövid peremmel	Nő	jobb lábnál

A legtöbb esetben az állatcsontok a kerámiaedényben, vagy annak környékén helyezkedtek el. 22 temetkezésből 17-nél az edényt az elhunyt jobb lábához helyezték, a fennmaradó 5 alkalommal pedig a balhoz³⁵. 7 esetben az edény kisméretű, bögreszerű, a fennmaradó edények pedig öblösek, étel tárolására alkalmasak. Megfigyelhető, hogy 22-ből 12 temetkezésnél nők kapták az ételadományt, 8 alkalommal férfiak, és egy alkalommal pedig egy csecsemő, a fennmaradó egy, pedig ismeretlen nemű egyénhez tartozott.

<i>Kerámiaedény állatcsont nélkül</i>			
<i>Bágyog- Gyűrhegy</i>			
<i>Sír</i>	<i>Kerámia típusa</i>	<i>Nem</i>	<i>Elhelyezkedés</i>
4	kézzel formált bögre	Férfi	jobb lábnál
7	kézzel formált, kisméretű enyhén kihajló peremű bögre	-	bal lábnál
18	kézzel formált, hordó alakú, kihajló peremű kerámiaedény	Infans I. (női mellékletekkel)	koponya felett, bal oldalon

³⁵ Az 5-ből 2 esetben férfi, 1 egyén pedig ismeretlen nemű. Nem minden férfinél helyezték a bal lábhoz az edényt.

19	kézzel formált, kihajló, benyomkodott peremű edény	Férfi (Juv.)	bal lábnál
25	töredék, fenekén benyomott kör	Nő	jobb lábnál
26	fülesbögre, korongolt, körte alakú kézzel formált, durva pohár	Nő	bal lábnál
27	kézzel formált, alacsony bögre	Férfi	koponya mellett, jobb oldalon
36	kézzel formált, kihajló peremű bögre	Nő	bal lábnál
37	kézzel formált-	Férfi	bal lábnál
44	kézzel formált karcsú pohár. a kissé behúzott nyakon rövid keskeny peremmel	-	koponya jobb oldalán
59	kézzel formált, durva pohár	Gyermekek	jobb medencénél
63	kihajló csipkézett perem, korongolt, edény	Nő	bal lábnál
64	Kézzel formált, behúzott nyakú, kihajló egyszerű peremű alacsony kis fazék, fenekén téglalap alakú alátét nyomával	Nő	jobb lábnál
65	-	Férfi	jobb könyöknél
70	kézzel formált kisméretű, zömök pohár, enyhén behúzott nyakú, keskeny kifelé ívelő hullámos peremű	Gyermekek (női mellékletekkel)	vállnál

15-ből 11 esetben az állatsont nélküli sírok kerámiái, kisméretű bögrék, a fennmaradó négy darab pedig alacsony, kihajló peremű kis fazék szerű edény. Feltételezhetjük, hogy ezekben a temetkezésekben hús nélküli adományok kerültek a sírba- a fazekakba valószínűleg kása, a bögrékbe pedig valamiféle ital lehetett. Három edény női sírból került elő, egy darab pedig egy Juvenis korú fiúból. A bögre női sírban is megjelenik- ebben a csoportban a 26. temetkezésből kettő, a 36.-ból pedig egy darab került elő. 5 férfi, 7 nő (beleszámolva a két gyermeket, női mellékletekkel eltemetve) valamint 3 ismeretlen nemű egyén kapott ilyen áldozatot. Jobb láb mellé csupán 3 alkalommal került, míg 6 esetben bal láb mellé helyezték, 3-3 esetben a fej és a felsőtest (váll, könyök, medence felső része) mellé tették a kerámiát.

<i>Kerámiaedény és állatcsontok távol egymástól (5.kép)</i>			
<i>Bágyog-Gyűrhegy</i>			
<i>Sír</i>	<i>Kerámia típusa</i>	<i>Nem</i>	<i>Elhelyezkedés</i>
14	kézzel formált bögre	Férfi	jobb könyöknél
38	kézzel formált, alacsony kis fazék, a nyakon-vállon „horpasztgatott”	Férfi	koponya jobb oldalán
39	kézzel formált, tölcséres nyakú	Férfi	jobb lábnál
50	kézzel formált, kisméretű enyhén kihajló peremű bögre	Gyermek	jobb lábnál
53	Kézzel formált, alacsony, erősen behúzott nyakú, enyhén tölcséres peremű	Férfi	bal lábnál
56	Kézzel formált, szürkés fekete, alacsony, erősen behúzott nyakú, enyhén tölcséres peremű. A perem szélét körömnnyomok csipkézik.	Férfi	sírrajzon nem szerepel
57	Kézzel formált magasabb, behúzott nyakkal, enyhén tölcséres egyszerű peremmel	Nő	jobb lábnál
60	korongolt, kihajló, ferdén levágott szélű peremmel	Férfi (Juv.)	koponya bal oldalán
66	kézzel formált, kisméretű enyhén kihajló peremű bögre	Férfi	jobb medence
73	Kivételesen durva, kézzel gyúrt pohár, alig behúzott nyakkal, alacsony egyszerű, szabálytalan ujjbenyomkodásos szélű peremmel.	Gyermek	koponya jobb oldalán
80	Lassú korongon készült, karcsú forma, nyaka enyhén behúzva, rövid pereme kihajlik, széle egyenesre vágva	Férfi (Juv.)	koponya jobb oldalán

53.; 56.; 57. sírok bolygatottak, így nem szolgálhatnak releváns információval az állatsontok elhelyezkedését illetően, mivel elképzelhető, hogy a maradványok az edényben, vagy annak környékén voltak a sír felforgatása előtt. Azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a sírokba/ra helyezett mellékletek a koporsó bedőlésekor is elmozdulhatnak eredeti helyükről, tartalmuk szétszóródhat, az edény pedig széttörhet.³⁶ Ehhez hozzájárul az is, hogy az edények nagy részére az ásatók feldőlve találtak rá, valamint számolni kell a kisebb testű rágcshalók, állatok munkájával is, kik, ha képesek az emberi vázat bolygatni, képesek az ételmellékletet is szétszórni, amely így a sír különböző pontjaira is elkerülhet.

11 esetből 3 bolygatott temetkezés része, 2 állatáldozathoz is tartozik ezért másfajta értelmezési lehetőséget kíván. A fennmaradó 6 temetkezést érdemes itt elemezni: A 14. sír egy gazdag övvel felszerelt férfi sírja, a bal felkarja hiányzik a rajzól. A kézzel formált bögre a bal karja helyénél feküdt, az állatsontok pedig a lábvégben. Itt feltehetőleg 2 külön adománnyal találkozhatunk- egy italos és egy étellel teli edény sírbahelyezése kerülhet szóba. Ezt támaszthatja alá az a tényező is, hogy a bögre szimbolikusan a kezébe került. A 38. sír szintén egy gazdag övmelléklettel ellátott férfi(gyermek)é volt. Az edény a feje vég jobb oldalán, állatsontok pedig itt is a lábvégben voltak- „*pulyka vagy liba*”, mellette „*disznó vagy szarvasmarha lábszár a sír földjére merőlegesen*”³⁷. Ebben az esetben a lábhoz helyezett állat feltehetően strukturált depozitum, míg az edényben hús nélküli ételadományt helyezhettek el. Az 50. temetkezésnél a fent említett bolygatási formák játszhattak közre. A 60. sírnál, mivel két kerámia volt a temetkezésben, feltételezhető, hogy a távolabbi edényben ital, míg a lábnál elhelyezett, állatsontokkal körbevett edénybe ételadományt kapott. A 73. sírban egy kisméretű, kézzel gyúrt bögre feküdt a gyermek fejénél, valószínű italadomány lehetett benne.

Látható, hogy legtöbb esetben a kerámiaedényből, vagy annak környékéről kerülnek elő az állati maradványok, ezekről pedig biztosan állíthatjuk, hogy elsődlegesen ételadományok voltak az elhunytaknak vagy szellemeknek. Étél-, és italadomány lehetett abban a kerámiaedényben is, melyben nincs állatsont- ez szintén magas számban jelenik meg. A fent felsorolt megfigyelések, valamint adatok alapján elképzelhető, hogy a felsőtesthez, valamint a fej környékére a hús nélküli ételeket (kása, zöldség-gyümölcs), italokat (akár alkoholt is) helyezték, míg a lábhoz kerültek a húsos ételek.

³⁶ TOMKA 1979, 51.

³⁷ Részlet a feltárási naplóból.

Táp-Borbapuszta esetében nem volt lehetőségem ilyen részletesen elkülöníteni az állatsontok sírbahelyezésének módjait. Tomka Péter kézírata alapján, azonban arányaiban azonos adatok voltak megfigyelhetők. Láb mellől 253 esetben, a vázról 43 esetben, és a felsőtest körül (beleértve a koponyát is) 18 esetben bukkantak elő állatsontok.

Állatsontok típusai, fajok

Bágyog-Gyűrhegy esetében csupán a helyszínen megfigyelt és leírt adatokra hagyatkozhattam, míg Táp-Borbapuszta állatsont maradványait Daróczi-Szabó László archeozoológiai vizsgálat alá vetette.³⁸

<i>Állatsontok típusai</i>				
<i>Bágyog-Gyűrhegy</i>				
<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Állati maradvány</i>	<i>Elhelyezkedés</i>	<i>Típus</i>
2	Nő	szárnyas	edény mellett, jobb láb	ételadomány
3	Férfi	szárnyas	combok között	ételadomány
5	Nő	szárnyas	jobb lábnál	ételadomány
11	Nő	juh (állkapocs-láb)	bal medence mögött	depozitum?
		szárnyas	jobb lábnál	ételadomány
12	Férfi	szárnyas	jobb lábnál	ételadomány
14	Férfi	szárnyas (2 kupac)	jobb lábnál	ételadomány
15	-	szárnyas és juh	jobb lábnál	ételadomány
16	Nő (Inf.II - Juv.)	juh (koponya és lábak)	lábszarak között, bal lábnál	depozitum
17	Nő	nagyobb állat-hosszúcsontok, szegycsont	lábfejek	depozitum
21	-	nagy szárnyas	jobb lábfejen	ételadomány
		madár	medence helyén	ételadomány
22	Férfi	emlős?	jobb combcsont	bolygató?
23	Nő	szárnyas marha (csigolya)	bal vállnál	ételadomány

³⁸ DARÓCZI-SZABÓ 2008, 175-181; TOMKA 2022.

		szárnyas	edény mellett, belül.	
		?	jobb lábszárnál	
			bal combcsont alsó harmadánál kívül	
24	Férfi	szárnyas	jobb és bal lábnál	ételadomány
28	Nő (Juv.)	szárnyas (liba?)	lábnál	ételadomány
31	Férfi	? (hosszú combsont)	jobb lábon	ételadomány
33	Nő	?	bokák közt	ételadomány
34	Férfi és Nő (bolygatott)	marha lábszár?	sírvég	ételadomány?
35	Gyermek (bolygatott)	?	lábszárak jobb oldalán, jobb alkaron	ételadomány?
38	Férfi	liba? és disznó vagy szarvasmarha?	lábvégben	ételadomány
39	Férfi	?	jobb combcsonton kívül	ételadomány
40	Nő	szárnyas	jobb lábfejen, jobb lábszáron, bal combsonton,	ételadomány?
41	Férfi (kettős, bolygattott)	marha vagy disznócsont és szárnyas	-	depozitum is lehetett ³⁹
50	Gyermek, (Inf.I.)	kis szárnyas	bal combcsonton	ételadomány
53	Férfi	?	medence helyén	ételadomány?
56	Férfi	„több egész kis madárfej, nagyobb madár csontja, csigák és további	lábszáron, karon, bolygatásban	ételadomány és depozitum?

³⁹ A nagy mennyiségű és nagyobb testű állathoz tartozó csontok miatt úgy vélem, nem csupán ételadomány került a sírba, akár depozitum is lehetett.

		<i>kisebb madárcsontok (kacsa is) ”</i>		
57	Nő	szárnyas	bal felkartól a kulcscsontig	ételadomány
		lófog	koponya jobb oldalán	depozitum
60	Férfi (Juv.)	nagyobb állat koponyája + csigolya, hosszúcsont	fejvégben, koponyától balra, valamint keresztcsont helyén	depozitum
61	Gyermek – újszülött,	szárnyas	lábnál	ételadomány
62	?	madár	bal lábnál	ételadomány
66	Férfi	szárnyas	jobb lábnál	ételadomány
68	Nő	szárnyas	bal lábnál	ételadomány
72	Férfi	szárnyas	jobb lábnál, 35 cm-rel magasabban	ételadomány?
73	Gyermek	?	jobb lábnál	ételadomány
76	Gyermek	?	bal lábfejtől a sírvég felé	depozitum? ételadomány?
77	Férfi	nagyobb állat	bal combcsonton a feje közelében.	ételadomány
79	Nő	szárnyas	jobb lábnál	ételadomány
80	Férfi (Juv.)	kiskérődző (leírásban: kos, juh, birka)	egy részleges váz a bal lábától a medencéjéig a váz alatt, kettő balra tőle, egymás alatt.	depozitum

25 esetben írtak le szárnyast (liba, kacsa, tyúk) 12 esetben pedig nagyobb, (szarvasmarha) valamint kisebb testű állatot (juh, disznó) – a strukturált depozitumok az utóbbi kategóriához köthetők a legtöbb esetben. A szárnyasok sírba helyezése általánosabb szokásnak tűnik a temetőben, azonban nem figyelhető meg különbség a temetkezés gazdagsága, és az állat fajtája között. A 16-17-17a temetkezés mellékletekben gazdag, kiskérődző és szárnyas is került a sírba,

előbbi depozitumként, utóbbi depozitumként vagy ételadományként. A 80. sír azonban mellékletekben nem kiemelkedő, mégis előkerült 3 strukturált depozitum a halott mellől.

Táp-Borbapuszta esetében 218 sírból ~1749 teljes vagy töredékes állatcsont került megvizsgálásra. Ebből 1512 csontot lehetett pontosan, faj szerint meghatározni, a maradék 237 esetben csak hozzávetőleges adatokat sikerült megállapítani.⁴⁰

<i>Faunalista</i>⁴¹		
<i>Táp- Borbapuszta</i>		
<i>Faj</i>	<i>Darab</i>	<i>A meghatározható csontok %-a</i>
Házityúk (<i>Gallus domesticus</i> Linné 1758)	1189	78.6
Házilúd (<i>Anser domesticus</i> Linné 1758)	186	12.3
Szarvasmarha (<i>Bos taurus</i> Linné 1758)	80	5.2
Házisertés (<i>Sus somesticus</i> Erxleben 1777)	29	1.9
Juh és/vagy kecske (<i>Capriane</i> Gray 1852)	19	1.2
Csuka (<i>Esox lucius</i> Linné 1758)	9	0.6
Meghatározható csontok	1512	100
Madár	17	
Rágcsáló	1	
Meghatározhatatlan nagy testű állat	131	
Meghatározhatatlan kis testű állat	87	
Meghatározhatatlan ember- vagy állatcsont	1	
Meghatározhatatlan csontok	237	

Látható, hogy a tápi temető esetében is a legtöbb csont házityúktól származik. Tyúk 124 sírból, lúd 22 sírból került elő, 6 sírban pedig mindkettő megtalálható volt.⁴² A csontok többsége az elhunyt lábánál került elő és étel funkcióra utal, azonban a csontok rossz megtartása miatt nem lehet kizárni a teljes-, vagy részleges váz eltemetését sem, főként akkor, amikor a koponya is előkerült.⁴³ A 22 sírból előkerülő lúd közül, 4 egész állat volt. Meg kell említeni, hogy

⁴⁰ DARÓCZI-SZABÓ 2008, 176.

⁴¹ DARÓCZI-SZABÓ 2008, 176.

⁴² DARÓCZI-SZABÓ 2008, 177.

⁴³ TOMKA 2022.

adomány, vagy depozitum szerep meghatározása, főleg a szárnyasoknál, szinte lehetetlen feladatnak bizonyul. Henriette Kroll Wien-Csokorgasse temetőjéből származó tyúksontokat „ételmellékletként” határozta meg abban az esetben is, ha a koponya is a sírba került. Ezekben az esetekben azonban nem lehet tudni, hogy tollas, vagy tollfosztott állat került-e az elhunyt mellé⁴⁴, pedig éppen ez lenne az a tényező melynek köszönhetően különbséget lehetne tenni a két meghatározás között. Bágyog-Gyűrhegyen ellentétben, Tápon sikerült megfigyelni, hogy a libacsontok talán inkább az elithez tartozó sírokból kerültek elő. 14 férfi, 6 nő és két gyermek mellé voltak elhelyezve, 13 esetben az egyén veretes övvel rendelkezett, 7 alkalommal pedig vasalatos koporsóban feküdt az elhunyt.⁴⁵ Szarvasmarhacsont 113 halott mellől került elő, többségük csigolya. Többsége, ahogyan a tyúkoknál, a lábak környékéről került elő, azonban két férfinél és egy nőnél a fej mellől, míg két nőnél és három gyereknél a kézcsonatok körül bukkantak elő a maradványok.⁴⁶ Elképzelhető, hogy az ételek típusa, vagy legalábbis fő alapanyaguk is meghatározható a csontok alapján. A felnőtteknél, nőknél és férfiaknál egyaránt, többször fordul elő a sírban csigolya, amely a marha hátszín részére utalhat, míg gyermekek mellől több borda kerül elő, ami a felső része lehet az állatnak.⁴⁷ Kiskérődző (juh és kecske) 13 sírből került elő, házi sertés pedig 9-ből. A meghatározott juh-kecske sírokból 10-ben volt csigolya, kettőben egyéb csont, míg egyben csak végtag csont. Itt is éles eltérést mutatnak az adatok a bágyogi temetővel szemben, mert Tápon nyoma sincsen a részleges állat sírba helyezésének.

Különleges ételadományok Bágyog-Gyűrhegyen

A legtöbb mellékletet a koporsóba helyezték (étel-, italadomány, használati tárgyak, viseleti elemek, fegyverek... stb.) az „áldozati állatok” pedig koporsón kívülre kerültek.⁴⁸ A régészet általánosan ajándéknak⁴⁹ vagy áldozatnak tekinti azokat a jelenségeket, amelyek nem a megszokott pozícióból kerülnek elő, esetleg egyedülállóak a temető leletanyagát tekintve. Különösen nehéz kérdés az, hogy ezeket kategóriájukon belül kezeljük-e vagy szükséges lenne

⁴⁴ KROLL 2012/2013, 208- 212.; TOMKA 2022.

⁴⁵ TOMKA 2022.

⁴⁶ TOMKA 2022.

⁴⁷ TOMKA 2022.; SZABÓ 1981, 67.

⁴⁸ BENDE 2003, 319.

⁴⁹ Ajándéknak tekinthetők azok a sírba helyezett tárgyak, melyek nem viseleti elemként, nem használati eszközként funkcionáltak, sőt, különösebb funkció nem köthető hozzájuk, jelentésük csupán szimbolikus. Ilyen például egy láncpáncél töredék a kislány sírokból, melyet az apa helyezhetett a sírba, hogy a túlvilágon is óvja gyermekét.

mellé esetleg más jelentést is társítani? Ilyen a 15. sír egyik edénye, ami a jobb combcsont felett 25 cm magasságban és távolságban, tehát koporsón kívül helyezkedett el. Itt elképzelhető, hogy esetlegesen a halotti tor után került a sírba a kézzel formált, barnásfekete bögre, valamint a sír felnyitása sem kizárt ⁵⁰. Az edény magassága mindössze 8 cm, perem átmérője 6 cm, tehát feltételezhető, hogy ital tárolására szolgálhatott. A bal boka mellett fekvő nagyobb testű, összehúzott szájú, kézzel formált edény körül, a jobb bokánál, szárnyas és kiskérődző csontjai voltak. Az utóbbi edény sajnos elveszett, de leírásából látható, hogy mérete nagyobb, így étel tárolására is alkalmas lehetett. Ebben az esetben tehát a koporsón belül egy étel tárolására alkalmas edény található, melyek körül állatcsontok is szétszóródtak. A koporsó tetejére egy feltételezhetően ital tárolására alkalmas edényt helyeztek, melyet italadománynak tekinthetünk, s ez már a szertartás után kerülhetett oda.

Az egyértelműen megállapítható kerámiaedényben, vagy környékén elhelyezett étel-, italadományok mellett, előfordulnak olyan esetek is, amik nem illeszkednek be a fent bemutatott szabályrendszerbe. Ide tartoznak azok a sírok, ahol az állatcsontok kis kupacokban jelentek meg. Ezeknél mindenképp szükséges lenne archeozoológiai vizsgálat, hiszen nem minden esetben volt megfigyelhető, hogy milyen állathoz tartoztak a maradványok. Ennek fényében tehát nem zárható ki az a lehetőség, hogy ezek a kupacok a sírban elpusztult, recens állatok maradványai. Ezt a feltételezést azonban cáfolják azok az esetek, ahol szárnyasként meghatározott csontokat találtak- kérdéses, hogy ezek milyen funkcióval rendelkeztek, hiszen eltér a maradványok mennyisége a többi sírétól, valamint igen ritkán megfigyelt jelenség- többnyire bolygatott sírokban találkozhatunk vele. Jelenleg a legvalószínűbb válasz lehet, hogy rablás vagy bolygatás közben ottmaradó, szétszóródó, vagy éppen kiöntött ételmaradványok ezek. Ez alól kivétel lehet a 72. sír, amelyben Dezső Gyula vizsgálatai alapján egy cro-magnoni típusú férfi feküdt.⁵¹ Jobb lábfejének külső oldalán korongolt, szürkés vörös, behúzott nyakú, kihajló peremű edény volt, aminek a peremszélén sekély ferde bevágdosás, vállán két sorban körbefutó rövid ferde bevágások látható, valamint a hasát hullámvonal köteg és alatta két vonalköteg díszíti. Az edény körül szárnyascsonatok feküdtek. Két „csontkupac” a sír bal alsó sarkában azonban magasabban került elő, egy 14 cm-el, egy pedig 35 cm-el a váz felett volt. Feltételezhető, hogy a két kupacot utólag helyezhették oda, a halotti tor részeként, így ételadományként funkcionálhattak.

⁵⁰ A sír felnyitásának időszaka a temetéstől a koporsó beszakadásáig tarthatott, hiszen az adományt még az ép koporsóra helyezték.

⁵¹ DEZSŐ 1968.

A temetőben megfigyelhető volt 3 olyan eset, ahol a sírok utólagos felnyitása nem sírrablás céljából történt, hanem épp ellenkezőleg, a szándék a temetkezéshez való hozzáadás volt. Ez lehetett adomány, ahogyan azt a 15. és 72. sír példája is mutatja, valamint egy újabb temetkezés is.⁵² (6. kép) Utántemetés figyelhető meg a 51-51a sír esetében. (6.kép) Itt a feltehetően az anya koporsójára helyezték az újszülött csecsemőt, tekintve, hogy 25 centiméterrel magasabban fekszik, mint a felnőtt nő. Mivel csontelmozdulás nem figyelhető meg a csecsemő esetében, elképzelhető, hogy nem konkrétan a koporsóra helyezték, hanem egy földrétegre, vagy egyéb módon, pl. deszkákkal biztosították a fiatal elhunyt stabil helyzetét. A felnőtt nő váza bolygatatlan, azonban a koponyája 35 cm-re van a váztól, valamint 45 centiméterrel magasabban fekszik, mint a mért vázszint. Az utántemetés valószínűleg éppen a bomló fázisban következett be, ekkor ugyanis könnyebben el lehet mozdítani a fejet. A koponya arccal a csecsemő irányába néz- nem kizárt, hogy szándékosan helyezték ebbe a pozícióba, hogy figyelni tudja gyermekét.

A 61. sír egy újszülötthöz tartozott. (7. kép) A sír bolygatott, csupán egy lábszárcsont helyezkedett el anatómiai rendben. Mellékleteként a jobb lábszár végébe egy kézzel formált barnásszürke bögrét helyeztek, továbbá az edénybe tartozható állatcsontok voltak a lábvég jobb és bal oldalán - több kis szárnyascsont és egy nagyobb végtagcsont. Utóbbi valószínűleg ételadományként került a sírba. Ebben az esetben látható, hogy újszülötként, felnőttek étvét kapta, hiszen biztosan nem szilárd táplálékot vett magához a csecsemő. Két magyarázat lehetséges: első, hogy a túlvilágon felnőtként élt tovább, így hasznát tudta venni a vele eltemetett ételnek, míg a második az, hogy az étel valóban a szellemeknek járó adomány lehetett. Ez a temetkezés egyedi a bányai temetőben, azonban Táp esetében már nem mondható annak, hiszen 13 gyermeksírnál volt megfigyelhető ez a jelenség.

75. sírban Dezső Gyula vizsgálatai alapján egy cro-magnon típusú férfi feküdt. (8. kép) Mellette két teljes teknősbéka váz volt látható a bal oldalán, egy a váll mellett, a váz szintje felett 5-6 cm-rel, egy pedig a térd mellett, a váz szintje felett 15 cm-rel. Sárga altalajon feküdtek. Ezen felül a jobb kézfejen egy kézzel formált, szürkés fekete, karcsú, behúzott nyakú, ívesen kihajló peremű kerámiaedény volt. A szélét fésűs benyomkodás díszíti, vállán kettős beszurkálás fut körbe, hasán hullámvonal-köteg, alatta pedig vonalköteg, valamint a fenekén alátét lenyomata

⁵² ASPÖCK 2021; KNÜSEL 2022. Nem ismeretlen rítus ez az európai kora középkori temetkezéseket vizsgálva, azonban ez a kutatási irány mégis újnak számít.

látszik, ekörül szárnyacsontok kerültek szét, azonban az edényben egy csecsemő csontjai kerültek elő, restaurálás közben.

Strukturált depozitum- „állatáldozat”

8 esetben lehetett strukturált depozitumként meghatározni a maradványokat a bágyog-gyűrhegyi temetőben.

<i>Strukturált depozitum (állatáldozat)</i>				
<i>Bágyog-Gyűrhegy</i>				
<i>Sír</i>	<i>Kerámia típusa</i>	<i>Nem</i>	<i>Elhelyezkedés</i>	<i>Áldozat formája</i>
16	kézzel formált, széles testű, összehúzott nyakú	Nő	jobb lábnál	kiskérődző váza a lábnál <i>(állatáldozat)</i>
17	széles, öblös, kézzel formált	Nő	jobb lábnál	kiskérődző részleges váza a lábnál <i>(állatáldozat)</i>
38	kézzel formált, alacsony kis fazék, a nyakon-vállon „horpasztgatott”	Férfi (Gyermek)	koponya jobb oldalánál	lábánál a sír földjére merőleges szarvasmarha lábszár, és nagy szárnyas teljes váza <i>(ételadomány és állatáldozat)</i>
57	Kézzel formált magasabb, behúzott nyakkal, enyhén tölcséres egyszerű peremmel	Nő	jobb lábnál	szárnyas váza a bal felkartól a kulcsontig. koponyája a jobb könyöknél. lófog a fej mellett, jobb oldalon <i>(állatáldozat és ajándék)</i>
60	korongolt, kihajló, ferdén levágott szélű peremmel	Férfi (Juv.)	koponyától balra	felsőtestének bal oldalától a sír bal felső sarkáig egy kiskérődző részleges váza, 20

				cm magasabban-koporsón (állatáldozat)
72	korongolt edényke, behúzott nyakú, kihajló peremű edény, a peremszélen sekély ferde bevagdosás, vállán két sorban körülfutó rövid ferde bevágások, hasán hullámvonal köteg, alatta két vonalköteg	Férfi	jobb lábnál	Két „csontkupac” a sír bal alsó sarkában magasabban - egy 14 cm-el, egy pedig 35 cm-el a váz felett-koporsón- (ételadomány)
80	Lassú korongon készült, karcsú forma, nyaka enyhén behúzva, rövid pereme kihajlik, széle egyenesre vágva	Férfi (Juv.)	koponya jobb oldalán	három kiskérődző részlege váza 1 db a váz alatt 2db a váz mellett, koporsóra helyezve (állatáldozat)

A 16. -17.-17a. sír egy hármass temetkezés. (9. kép) Dezső Gyula rokoni kapcsolatot feltételez a sírban fekvő egyének között, hiszen a felnőtt nő és nagyobb gyermek koponyája mongoloid jellegű (a kisebb gyermeknél ez nem volt megállapítható a csontanyag rossz megtartása miatt).⁵³ Az egyének gazdag mellékletanyaggal rendelkeznek. A 16. számú temetkezés egy Infans II- Juvenilis lányt rejt, aki mellett közvetlenül egy kiskérődző, „*Egy nagyobb állat valószínű teljes csontjai*”⁵⁴ láthatók, aminek a koponyája a lány lábszárcsontjain fekszik. Nem edényben voltak a csontok, habár nem messze tőle, a 17. temetkezésben fekvő nő jobb lábára (tehát a 16. sírban fekvő lánytól balra) hajolva, található kerámiaedény, valamint a 16-os lány jobb lábvégeiben is volt egy kisebb méretű, széles testű, összehúzott nyakú, kézzel formált, barnás edény. A 17. temetkezésben fekvő nő lábvégeinél úgyszintén látható egy „állatáldozat”, azonban ez csak részleges. Egy kiskérődző szegycsontja és a leírás szerint két különböző állathoz tartozó lábszárcsont volt köztük látható. A nőhöz tartozó edény (a jobb lábszár mellett kívül), egy nagyobb méretű, széles, öblös, világos vöröses szürke színű, kézzel formált kerámia. A 17.a temetkezésen csupán egy szórványnak tekinthető madárcsont volt látható. Az edények

⁵³ DEZSŐ 1968, 86.

⁵⁴ Részlet a feltárási naplóból.

környékén található állatsontok, valamint a részleges állattemetkezés véleményem szerint az ételadomány kategóriáját képviselik, azonban az egész kiskérődző csontváz már strukturált depozitumnak számít, hiába nincs a váztól elválasztva.

A 38. sír, fiúgyermeket rejt, (Lengyel Imrénél férfi, Dezső Gyulánál férfi; cro-magnon csoport). (10. kép) Mellékletei között kerámia is szerepel, a koponya felett, távol tőle, a jobb oldalon, egy kézzel formált, alacsony kis fazék, a nyakon-vállon „*horpasztgatott*”, valamint nyílcsúcs, lemezes, préselt indás szíjvég és korongos préselt bronz veret is. A fiú lábánál egy, a sír földjére merőleges szarvasmarha lábszár, és nagy szárnyas (valószínűleg pulyka) teljes váza látható. Nem gyakori a temetőben a teljes állati váz eltemetése, így ez az eset a szárnyas esetében inkább strukturált depozitumnak számíthat, nem pedig ételadománynak ⁵⁵, míg a szarvasmarha lábszárcsont ételadományként interpretálható.

A 60. sírban egy Juvenis korú fiú feküdt, Dezső Gyula meghatározása alapján mongoloid jellegekkel ⁵⁶. (11. kép) A temetkezés kismértékben bolygatott. A fiú felsőtestének bal oldalától a sír bal felső sarkáig egy kiskérődző részleges váza feküdt 110-115 cm mélyen. A sír bal felső sarkában 130 cm mélyen (sír szintjén) egy korongolt, vöröses színű, kihajló, ferdén levágott peremű kerámiaedény volt elhelyezve. Az állatot és az egyén feltételezhetően elválasztotta egymástól a koporsó, így biztosan strukturált depozitumként tekinthetünk rá, míg a kerámiaedényben feltételezhetően hús nélküli ételadomány lehetett elhelyezve.

80. sírban Dezső Gyula meghatározása szerint Juvenis korú, mongoloid egyén feküdt.⁵⁷ (12. kép) A temetkezés bolygatatlan, a sírban 3 állat részleges váza feküdt, 2 az egyén bal oldalán, egy pedig alatta húzódott végig, csípőtől a lábakig. Ez utóbbi valószínűleg kos lehetett. A másik két állat egymás mögött fekszik az egyénnel párhuzamosan, fejük az elhunyt fejének irányába néz. Kos és bárány lehettek, a váz szintjénél 25 cm-feljebb feküdtek, tiszta sárga homokban. Az egyén jobb oldalán, a koponya mellett, kívül, egy lassú korongon készült, barnásszürke színű, karcsú formájú, enyhén behúzott nyakú, rövid, kihajló peremű, egyenesre vágott szélű kerámiaedény feküdt, ami mellett nem volt állatsont. A fiú alatt és mellett fekvő állatok is mind a strukturált depozitum kategóriájába tartoznak, míg a kerámiaedény hús nélküli ételadomány lehetett.

⁵⁵ KROLL 2012/2013, 208-212.- A temetőben való ritka előfordulása miatt inkább depozitumként kezelhető, azonban biztos megfigyeltetést nem lehet erre adni.

⁵⁶ Dezső Gyula vizsgálatai alapján.

⁵⁷ DEZSŐ, 1968.

Lófog

A sírokból előkerülő állatfogak nem tartoznak a gyakori jelenségek közé, azonban nem is ismeretlenek a régészet számára. A népvándorlás korban és kora középkorban használt amulettek egy része állatfogból készült, ennek pedig az emberiség már a kezdetektől fogva mágikus erőt tulajdonított⁵⁸. Roberta Gilchrist britanniai kora és késő középkori sírokat vizsgálva figyelte meg, hogy az átmeneti periódusban - a 7-8. században - a keresztény hit elterjedésével különböző mellékletek jelentek meg a temetkezésekben, melyek új túlvilágképet jelenthetnek. Ilyen leletek lehetnek a római érmek, fossziliák, valamint az állatfogak.⁵⁹ A temetőben ezek ugyan nem amulettként, hanem egyfajta ajándékként jelennek meg a sírokban, mindezek ellenére nem veszítenek erejükből. Ajándék mivolta azért feltételezhető, mivel amuletté csupán akkor válna a fog, ha medálként viselték volna, a sírokból azonban nem ilyen kontextusban kerül elő⁶⁰. Állatfog a bágyogi temetőben, az 57. sírban volt egyedül *in situ* pozícióban- ebben az esetben a fej mellé helyezték. (13. kép) Ez tehát nem támasztja alá a viseleti elemként való használatát, így a túlvilágra szólhatott a közösség által adott óvó-védő funkció⁶¹. A fogakat így a római érmekkel, fossziliákkal egyetemben a női gyógyítókhoz, varázslással, kuruzslással foglalkozókhoz kötik, kik általában hivatásuk tárgyaival voltak eltemetve.⁶² A belső-ázsiai hitvilágot tekintve az állatcsont amuletteket az ongon⁶³ kultusszal kötik össze- az állati segítőszellemek meglétével magyarázzák⁶⁴, vagyis sírba kerülésének oka, a szellemek segítő szándékának elnyerése lehetett az elhunyt érdekében.

Lófog a feltárási dokumentáció szerint a 46. és 57. sírből került elő. A 46. temetkezés esetében a sírhoz tartozás csupán feltételezett, hiszen a 44-47-es sírcsoport érintkezési felületéről került elő 3 db fog. Az 57. sírből a koponya mellől került elő.

Madárkoponya

Az 56 és 57. sírban a dokumentáción madárkoponyák figyelhetők meg. Az 56. sírban több darab is volt a leírás szerint, az 57. sírban csak egyet jeleztek. Ez kifejezetten ritka jelenség, hiszen a baromfik papírvékony koponyacsontjai szinte elsőként mennek tönkre a tafonómiai

⁵⁸ VIDA 2018, 211.

⁵⁹ GILCHRIST, 2008, 121

⁶⁰ VÖRÖS, 2017, 104.

⁶¹ KOVRIG, 1963, 77-78; VÖRÖS, 2017, 104.

⁶² GILCHRIST 2008, 147; MEANEY 1981; 1989

⁶³ Ongon (Ongod) az a lélek, szellem, amivé a sámán válik halála után.

⁶⁴ CSIKY, 2016, 158. ZELENIN 1936

veszteségek során, főleg, ha fiatal egyedekről van szó.⁶⁵ Mivel archeozoológiai elemzés nem történt, nem lehet megmondani pontosan milyen madár koponyáját említik az ásatók. A koponyák a szárnyas többi testrészétől távol, vagy egyéb más testrész nélkül maradtak meg a sírokban. Párhuzam a tápi temető 208. számú női sírjából ismert, ahol egyetlen magányos tyúk koponya feküdt a sírban a test további csontjai nélkül, valamint a 222. sírből két tyúkkoponya és egy lúd váza került elő.⁶⁶ Feltételezhető a melléklet „áldozati” szerepe, azonban a gyógyító mágiához való felhasználása sem kizárt. Ennek lényege, hogy a természetben előforduló tárgyak, mint növények, kövek, állati testrészek okkult erényekkel és csodás hatással rendelkeztek- ekkor az elhunyt, kinek látható betegsége volt, a gyógyító mágia segítségével a túlvilágon egészséges emberként élhetett.⁶⁷

Összegzés

Az itt bemutatott két temető egy átfogó és nagyobb léptékű kutatás első lépésének tekinthető. A Kisalföld avar temetőiben feltárt állati maradványok, strukturált depozitumok és egyéb ital- vagy ételadomány jelére utaló leletek egy jövőbeni kutatás keretein belül kerülnek majd feldolgozásra. A kutatások első lépéseként a bágyogi és tápi temetők leletanyagának segítségével bemutattam, hogy az állati maradványok értelmezésére használt terminológia nem minden esetben pontos és felülvizsgálatra szorul. A kutatáshoz elengedhetetlen volt, hogy a mellékleteket be lehessen illeszteni valamilyen rendszerbe, hiszen csak így lehetett elvégezni az összehasonlító elemzést a két temető között. *A lelőhelyek számokban* alfejezetben megállapított hat kategória nem csak a Kisalföld további közép és késő avar sírjainak feldolgozásánál használható majd, hanem az avar kor egészére vetítve, sőt a Kárpát-medence népvándorlás korára is kiterjeszthető. A két vizsgált temető alapján láthatóvá válik, hogy az ételadományok adásának szokása és az ehhez használt állatfajok megoszlása közel azonos. A depozitum és adomány pontos elkülönítéséhez azonban további archeozoológiai vizsgálatok szükségesek, mint a vágásnyomok mikroszkópos vizsgálata, valamint az esetleges hőkezelés – főzés vagy sütés – nyomainak kutatása. Ahhoz, hogy pontosabban megismerhessük az avarok temetkezési szokásait, szükséges lenne vallásukat, hitvilágukat behatóbban tanulmányozni. A dolgozatban ismertetett adatok ellenére a halotti tor alatt zajló pontos rituálét, valamint a szokásokat nem ismerhetjük meg teljes mértékben, sem azt, hogy milyen ételeket szolgáltak fel

⁶⁵ Erre az információra Bartosiewicz László hívta fel a figyelmem.

⁶⁶ TOMKA 2022

⁶⁷ GILCHRIST 2008, 135-136; 149; PAGE, 2004, 18.

rajta. A halotti lakoma mérete és a felszolgált ételek elsősorban a temetést szervezők anyagi helyzetétől függhetett. Nem szabad figyelmen kívül hagyni továbbá azt sem, hogy ahogy a mai világban, úgy akkor is meg lehettek a különböző ünnepi alkalmakra, vagy szertartásokra elkészített ételek, valamint ebben az esetben, az elhunyt kedvenc fogása is terítékre kerülhetett. Ehhez kapcsolódik még, hogy a mezőgazdasági termelés és állattartás is változik évszakonként, így a lakoma során mást szolgálhattak fel nyáron és tavasszal, mást ősszel és télen.

Bibliográfia

- ASPÖCK 2021 Aspöck, E., Noterman, A.A., C. van Haperen, M., Zintl, S. and Klevnäs, A. (2021): Reopening graves in the early Middle Ages: from local practice to European phenomenon. *Antiquity*, 95(382), pp.1–22. doi:10.15184/aqy.2020.217.
- BALOGH 2014 Balogh, Cs. (2014): Az avar kori gúlacsüngös fülbevalók. *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 20: 91–157.
- BARTOSIEWICZ 2006 Bartosiewicz, L. (2006): *Régenvolt háziállatok. Bevezetés a régészeti állattanba.*
- BENDE 2003 Bende, L. (2003): Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői avar temetőben. In: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető.* pp.305–330.
- BIRTALAN 2012 Birtalan, Á. (2012): A bölcs lapockacsont, a tiszta kavicsok, az okos érme ... és a szellemvilág üzenetei. In: *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére.* PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék MTA BTK Néprajztudományi Intézet L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, pp.445–472.
- BÖKÖNYI 1974 Bökönyi, S. (1974): *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe.* Akadémia Kiadó.
- CSIKY 2016 Csiky, G. (2016): A sztyeppei nomádok hitvilága. In: Tóth E., Vida T. és Takács I. (szerk.), *Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán.* Pannonhalma, Apátsági Múzeum, 2016. június 3. – szeptember 30.; Szombathely, Iseum Savariense, 2016. június 3. – november 30. Pannonhalma: Apátsági Múzeum, pp.152–160.
- DARÓCZI-SZABÓ 2008 Daróczi-Szabó (2008): Daróczi-Szabó László, Állatcsontok Táp-Borbapuszta avar kori temetőjéből. *Zvieracie kosti z pohrebiska Táp-Borbapuszta z avarského obdobia. Tierknochen aus dem awarischen Gräberfeld Táp-Borbapuszta*, in: *Jöttek-mentek, Prišli a odišli, Sie kamen und gingen, A Győr-Moson-Sopron*

- Megyei Múzeumok Kiállítás vezetője 3. (szerk. / Redaktor / Herausgegeben von: Molnár Attila - Nagy Andrea - Tomka Péter), Győr 2008, 175-182.
- DEZSŐ 1968 Dezső, Gy. (1968): Bágyogszovát avarkori népességének embertani elemzése. *Arrabona – Múzeumi közlemények*, 10, pp.79–92.
- DÖMÖTÖR 1997 Dömötör, T. (1997): Áldozat. In: G. Ortutay, ed., *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ELIADE 2001 Eliade, M. (2001): *A samanizmus*. Budapest.
- GILCHRIST 2008 Gilchrist, R. (2008): Magic for the Dead? The Archaeology of Magic in Later Medieval Burials. *Medieval Archaeology*, 52(1), pp.119–159. doi:10.1179/174581708x335468.
- GULYÁS 2022 Gulyás, B., Lőrinczy, G. and Sztrokov, A. (2022): Juh fartő, mint ételmelléklet 6–7. századi sírokban a Kárpát-medencében és Kelet-Európában. In: *Hadak útján. A népvándorlaskor kutatóinak XXIX. konferenciája*. pp.297–308.
- HOPPÁL 1994 Hoppál, M. (1994): *Sámánok. Lelkek és Jelképek*. Budapest.
- INSOLL 2011 Insoll, T. (2011): *Sacrifice*. *Oxford Handbooks Online*, Oxford University Press, pp.151–165.
doi:10.1093/oxfordhb/9780199232444.013.0012.
- KÁROLY 1997 Károly S. L. (1997): Halotti tor. In: G. Ortutay, ed., *Magyar Néprajzi Lexikon*, 2. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KNÜSEL 2022 Knüsel C. J. and Schotsmans, E.M.J. (2022): *The Routledge Handbook of Archaeothanatology Bioarchaeology of Mortuary Behaviour*. Milton: Taylor & Francis Group.
- KOVRIG 1963 Kovrig, I. (1963): *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Archaeologia Hungarica*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KROLL 2012/2013 Kroll, H. (2012/2013): Ihrer Hühner waren drei und ein stolzer Hahn dabei. Überlegungen zur Beigabe von Hühnern im awarischen Gräberfeld an der Wiener Csokorgasse, Offa 69/70, 201- 216.
- LÁSZLÓ 1946 László, G. (1946): *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Budapest.

- LOVAS 1929 Lovas, E. (1929): A bágyog-gyűrhegyi népvándorláskori temető. *Archaeologiai Értesítő - A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának és az Országos Magyar Régészeti Társulatnak Közlönye*, [online] 43. Available at: http://real-j.mtak.hu/346/1/ARCHERT_1929_uf_043.pdf.
- MADARAS 1999 Madaras, L. (1999): Az öcsödi avar kori (VII. század utolsó harmada - VIII. század) temető egy különleges lelete és egy lehetséges funkciójának meghatározása a néprajzi párhuzamok segítségével. *H. Bathó Edit – Kertész Róbert – Tolnay Gábor – Vadász István (szerk.), Tisicum - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, 11., pp.31–41.
- MEANEY 1981 Meaney, A. L. (1981): Anglo-Saxon Amulets and Curing Stones, *British Archaeological Report*. 96.
- MEANEY 1989 Meaney, A. L. (1989): 'Women, witchcraft and magic in Anglo-Saxon England', In: *Scragg* 9–40.
- PAGE 2014 Page, S. (2014): *Magic in medieval manuscripts*. London: The British Museum.
- PEARSON 1999 Pearson, M.P. (1999): *The Archaeology of Death and Burial*. Sutton.
- POHL 1988 Pohl, W. (1988): *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 Chr.* München: C.H.Beck.
- PRICE 2002 Price, N. (2002): *The archaeology of shamanism*. London: Routledge.
- RANISZAVLJEV 2007 Ranisavljev, A. (2007): Ranoszredn'evekovna nekropola kod Mokrina. — Early medieval necropolis near Mokrin. *Srpsko Arheološko Društvo* 4, Beograd 2007.
- ROUX 1956 Roux, J.-P. (1956): Tängri: Essai sur le ciel-dieu des peuples altaïques. *Revue de l'histoire des religions*, 149(2), pp.197–230.
- SUIDAS 2 Gaisford, T. and Bernhardt, G. (2013): *Suidae Lexicon, Graece Et Latine*. Nabu Press.
- SZABÓ 1981 Szabó J. Gy. (1981): A Mátra-vidéki avar kori temetők állatcsontleleteinek néhány tanulsága. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* 65–70.

- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998
TOMKA 1979
TOMKA 2008
TOMKA 2012
TÓTH 2012
VIDA 2018
VÖRÖS 2017
WHITBY 1986
ZLENIN 1936
- Szádeczky-Kardoss S. (1998): Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest: Balassi Kiadó
- Tomka, P. (1979) Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. III. *Arrabona - Múzeumi közlemények* 19-20: 17–85.
- Tomka, P. (2008): A tápi temető a Kisalföld avar kori kutatásában. In: Molnár Attila et al.: *Jöttek - mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön - A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetője 3.*, pp.166–174.
- Tomka, P. (2012): A Bágyog-Gyűrhegyi 2. (kora avar kori) sír revíziója. In: T. Vida (szerk.), *Thesaurus avarorum : régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, pp. 501–519.
- Tóth, Z. (2012): Az avar kori állatáldozatok értelmezése. *Első Század Online*, XI (2).525-557
- Vida, T. (2018): A kora középkori néphit és hitvilág változásai a Kárpát-medencében - A régészeti rekonstrukció lehetőségei és korlátai. *Religio(nes). A vallás és a vallások*, AFION Könyvek 3., pp.209–227.
- Vörös, I. (2017): Ételadományok, állatáldozatok. In: *A Csákberény-Orondpusztai avar kori temető*. Székesfehérvár Szent István Király Múzeum, pp.101–107.
- Whitby, M. and Whitby, M. (1986): *The History of Theophylact Simocatta*. Oxford: Clarendon Press.
- Zelenin D. K. (1936): *Культ онгонов в Сибири*, Москва, Изд-во Академии наук СССР